

Az Édentől keletre

Botos Katalin*

Itt, a Lajtán innen, mindnyájan az Édentől keletre vagyunk. Hány éven át volt a vágyott Éden a bécsi bevásárló körút, a londoni Big Ben, a párizsi Eiffel-torony. Ma már szabadon elutazhatunk „Nyugatra” e csodákat látni, ha pénztárcánk engedi.

Csak hogy Európa nyugati része is keletre van az USA-hoz képest. Nagy, nemzetközi versengés van a világ vezető centrumai között. Vita nincs. Az elsőség nem kétséges. De vajon ez a helyzet annyira determinált, hogy nem lehet változtatni rajta? Hiszen ami az emberen múlik, az lassú, de szívós munkával csak megváltoztatható! Vagy van olyan objektív adottság, amely miatt az amerikai módszerek semmiképp nem köprozhatók? Egyáltalán: a mai tudásalapú posztindusztriális társadalomban mi van, ami külső adottságoktól, s nem az embertől függ?

1. Lisszaboni célok

Az biztos, hogy a kesztyűt kénytelen felvenni Európa. Versenyképességét növelendő, ambiciózus célokat tűzött maga elé Lisszabonban.

Gyorsan növekvő, versenyképes, tudásalapú gazdasággal rendelkező, de *szociális kohéziót megvalósító* közösséggé szeretné magát formálni az Unió. Az az Unió, amelynek már mi is a tagjai vagyunk. A célkitűzés lényegében kettős feladatot foglal magában: azt, hogy versenyképesek legyünk a nemzetközi megmérettetésben, de ne adjuk fel, hogy a társadalom tagjai felelősek egymásért, tehát biztosítsuk a szociális kohéziót is. Nem kis feladat e kettő együtt! Vajon kivitelezhető-e? S mi ehhez a magyar gazdaság és társadalom viszonya?

Kedvenc mondatom, hogy *mozgó vadra lövünk*. Igyekszünk alkalmazkodni az EU kihívásaihoz, versenyfeltételeihez, de az utolérendő minta is egyre alakul, változik. A nemzetközi erőközpontok versenye arra kényszeríti Európát, hogy a vágyott Éden szabályai szerint játsszon. A kérdés csupán az, hogy másolhatóak-e ezek a szabályok? S vajon mi, magyarok, képesek vagyunk-e ezen szabályoknak megfelelően versenyképes gazdaságot teremteni?

A jelen tanulmányban azt szeretném körüljárni, hogy miben is rejlik a mintaállam sikerének titka. Adataim az ECB, az Európai központi Bank 2003-as jelentésére támaszkodnak. *Valutáris egységeket, és nem országokat* hasonlítok össze. Reményeim szerint ki fog derülni a tanulmány végén, hogy *nem véletlenül*. A valutarendszer szerepe ugyanis óriási a kialakult reálgazdasági viszonyokban. Az USA, az Eurózóna és Japán adatait nézzük meg, sajátos logika szerint.

* Botos Katalin, D.Sc., intézetvezető egyetemi tanár, SZTE Gazdaságtudományi Kar, Pénzügyek és Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Intézete (Szeged).

1. táblázat. Posztindusztriális gazdaság
(2002)

Termelési ágazatok: ⁽⁴⁾	Egység	Euro zóna	USA	Japán
Agrár, halászat, erdőgazdaság	GDP %	2,3	1,3	1,3 ⁽²⁾
Ipar (építőipar)	GDP %	27,4	21,6	29,4 ⁽²⁾
Szolgáltatások (nem piaci szolgáltatások)	GDP %	70,6	77,1	69,3 ⁽²⁾

⁽²⁾ 2001-es adat

⁽⁴⁾ Reálértéken számolva

Forrás: ECB éves jelentés 2003.

2. A három centrum

Az egységesült Európa sóvár szemekkel tekint az Egyesült Államok gazdasági eredményeire. Most, hogy immáron létszámban is meghaladjuk az Államokat, jó lenne meglesni a titkot, minek köszönheti fantasztikus sikerét, mi az oka, hogy ott *az egy főre eső GDP mintegy másfélszerese az európainak, vagy a japánnak.*

Igaz, a második világháború után még magasabb volt a világ GDP-jéből az USA részaránya. Európa sikeresen felzárkózott, de szemmel látható, hogy a jövedelemtermelő képesség a tengeren túlon nagyobb.

Ha az ágazati szerkezetet vizsgáljuk, látható, hogy mindhárom terület gazdasága ipar utáni, szolgáltató szektor dominálta. Vezet e téren is az USA, ott a legmagasabb a szolgáltató szektor aránya, Japán és az Eurózána közel egy szinten van. Az agrárium egy hajszállal, éppen egy százalékponttal magasabb az euró övezetben, de a kelet-európai adatokhoz képest – így a magyarhoz képest is – jóval alacsonyabb.

3. Munkaerőpiac

Vajon az lenne a titok nyitja, hogy az USA-ban sokkal inkább a munkának szentelik az életüket az emberek, mint Európában? Bizony, jóval magasabb az aktivitás az Újvilágban. Korán kezdenek dolgozni, és későn hagyják abba. Az amerikai diákok már megkeresik azt a pénzt, amiből tanulhatnak, s az idős korúak a munka hősi halottjai lesznek. Nem kockáztatunk sokat, ha azt állítjuk: a sajátos amerikai lelkiállatot, a függetlenség mindenek felett való szeretete nyilvánul meg abban, hogy szeretnek az emberek a saját lábukon állni, s lehetőleg elkerülni, hogy másokra rászoruljanak. Ami azért egyben kényszer is, hiszen nincs kiépítve a társadalmi gondoskodás, a szociális háló úgy, mint Európában. Sajátos társadalmi szerveződés és ideológiai háttér miatt többé-kevésbé a japánokra is áll, hogy magas az aktivitás. Ami imponáló, ne mondjuk, irigylésre méltó, az az amerikai és japán alacsony munkanélküliségi ráta. Tehát aki keres, az talál is ezekben az országokban munkahelyet. Va-

jon miért? Egyszerűen lustábbak lennénk, leszoktunk a munkáról, éppen azért, mert van megoldás a szociális piacgazdaság jóvoltából, s nem kell feltétlenül éhen halnia annak, aki nem dolgozik? Aligha tagadható, hogy ebben van valami.

2. táblázat. *Munkapiaci helyzet*
(2002)

	Egység	Euro zóna	USA	Japán
Aktivitás aránya	%	68,2	76,4	72,7 ⁽²⁾
Foglalkoztatási ráta ⁽⁵⁾	%	62,4	71,9	69,1 ⁽²⁾
Munkanélküliségi ráta	%	8,4	5,8	5,4

⁽²⁾ 2001-es adat

⁽⁵⁾ A munkaképes korosztály (15–64) számának százalékában

Forrás: ECB éves jelentés 2003.

Az is tény azonban, hogy a munkaerőt társítani kell a tőkével, hogy munkafolyamat legyen belőle. Akármennyire is szolgáltatási típusú gazdaságban élünk. Vagy tudomásul kell venni bizonyos túlfoglalkoztatást, a termelékenység alacsonyabb szintjét, hogy mindenkinek legyen munkahelye. Ami veszélyes erkölcsromboló, munkamorállazító lehet, amellet, hogy a versenyképességet rontja. (Zárójelben jegyzem meg, hogy keleti morál kell hozzá, a költelességtudat maximális érvényesülése, hogy ez ne így legyen. A japánok versenyképessége a magas foglalkoztatás mellett minden bizonnyal innen eredeztethető.)

Honnan van az amerikaiaknak e sok munkás kézhez elegendő tőkéjük? Ennyi lenne a hazai nettó megtakarítás? Aligha, hiszen közismert, hogy valamennyi piaci szereplő eladósodott. Nos, de *hogyan van erre módja* a piaci szereplőknek? *Azért, mert a piac lehetővé teszi.* Azaz, szívesen meghitelezik tevékenységüket a pénzteremtésre képes intézmények. Nekik miért, és miért nem az európai szereplőknek? Mondhatjuk, hogy itt is van társadalomlélektani válasz. Az eladósodástól, mint függéstől, – noha láttuk, szabadságára mennyire kényes – kevésbé fél az amerikai polgár. Ezzel szemben nagyon sok európai nációra jellemző, hogy addig szeret nyújtózkodni, ameddig a takarója ér. Éppenséggel akkor érzi magát szabadnak, ha nem függ a hitelezőktől. A japánok meg közismertek takarékoságukról.

Ha mindenképpen gazdaságpszichológiai magyarázatot keresünk, szolgálhatok azzal is. Az amerikai pénzügyi rendszer sokkal inkább a tőkepiaci finanszírozást alkalmazza, így az a függés, ami a hitelezőktől származhat, kisebb. Hiszen aki megvette kölcsönt jelentő értékpapíromat, nemigen szólhat bele, hogy mit csinálok a pénzzel, a kockázat nála van. A hitelre alapozott európai rendszerekben a bankok gyámkodása sokkal erősebb, hiszen ők felelnek a pénzt kölcsönadók felé a visszafizetésért. Így a függés is erősebb.

Azért nézzük meg a másik oldalt is! Az sem közömbös, *miért áramlik szívesen a tőke* a vállalkozó szellemű amerikaiakhoz? Aligha tévedünk, ha ennek egyik okát a *kedvező amerikai adózási rendszerben véljük megtalálni.*

Alacsonyak az adók, különösen az *direkt adók.* (Csak Japánban alacsonyabb, mint Amerikában a direkt adók szintje, ők is mindent megtesznek, ami a kormány kompetenciájában van, a versenyképesség tartása érdekében.)

3. táblázat. Állambáztartási adatok
(2002)

Költségvetés	Egység	Euro zóna	USA	Japán
Szuficit vagy deficit	GDP %	-2,2	-3,4	-6,7
Bruttó adósság ⁽⁶⁾	GDP %	69,2	59,2	154,4
Költségvetési bevételek	GDP %	46,1	30,8	33,5
direkt adókból	GDP %	12,2	12,8	9,1
indirekt adókból	GDP %	13,4	7,7	8,5
társadalombiztosítási járulékból	GDP %	16,0	7,2	10,8
Költségvetési kiadások	GDP %	48,4	34,2	40,2
végső fogyasztásra	GDP %	20,3	15,6	17,8
szociális transferek	GDP %	17,0	12,1	10,7

⁽⁶⁾ Az euró övezetre a 3605/93-as bizottsági szabályozásnak megfelelő adósságállomány értendő
Forrás: ECB éves jelentés 2003.

Ily módon viszont alacsonyabb a jövedelem-központosítás, mint a másik két régióban, tehát alacsonyabb a kötelező újraelosztás aránya is. Lényegesen az európai alatt marad az érték, bár igaz, hogy a kiadások azért nem szoríthatók ennyire le. Nem csoda ezért, hogy az amerikai deficit magasabb, mint az európai, bár elmarad japán hiány mértékétől. Jól látható, hogy a japánok sem emelik a bevételeket, de kiadási oldalról viszont próbálják serkenteni a konjunktúrát. Ez torkollik a csaknem hét százalékos költségvetési hiányba, amely mintegy kétszerese az amerikai értéknek. Hosszú ideje küzd a japán gazdaság a folyamatos deficittel. Nem csoda, ha az államadósság a három térség közül itt a legmagasabb. A GDP-hez viszonyított amerikai érték ugyancsak harmadik helyezett, de figyelembe véve az USA GDP-jének abszolút nagyságát, s azt, hogy milyen hosszú ideje – gyakorlatilag Reagan hatalomra kerülése óta – küzd a súlyos költségvetési hiánnyal, halmozza a tartozásokat, igaz, hogy *a világ legnagyobb adósa Amerika*.

Az USA-ban a *társadalombiztosítási járulékok* szintje is rekord-alacsony, alig több az európai járulékszint felénél. Ez a magyarázat arra, hogy miért kell az amerikaiaknak – akarva vagy nem akarva – igen aktívnak maradni, hiszen nincs elegendő közpénz a szociális hálóra. Az európai költségvetési kiadásokból közel annyit fordítanak szociális kiadásokra (17%-ot), mint végső fogyasztásra (20,3%), míg az USA-ban mindkét érték körülbelül 5 százalékponttal alacsonyabb – természetesen mindig a GDP százalékában mérünk. Japán tér el a legjobban a költségvetésből finanszírozott szociális kiadások tekintetében: kitűnik alacsony szintjével. A keleti filozófiának megfelelően sokkal inkább a családi-kisközösségi gondos-

codás a jellemző, mint a személytelen államra hagyatkozás, s ami a nyugdíjakat illeti, utaltunk a munkás évek rendkívüli hosszúságára.

Valahonnan azonban finanszírozni kell a költségvetés hiányait! Nyilvánvalóan relatíve kisebb a gond a hiány belső finanszírozását illetően ott, ahol a magánmegtakarítások magasak. Az USA esetében alapvetően a külső finanszírozás jöhet számba.

4. táblázat. Külkereskedelem és fizetési mérleg
(2002)

	Egység	Euro zóna	USA	Japán
Áruexport ⁽⁷⁾	GDP %	15,0	6,5	8,7 ⁽²⁾
Áru és szolgáltatás export ⁽⁷⁾	GDP %	19,7	9,3	10,7 ⁽²⁾
Áruimport ⁽⁷⁾	GDP %	13,2	11,1	7,4 ⁽²⁾
Áru és szolgáltatás import ⁽⁷⁾	GDP %	17,7	13,3	10,1 ⁽²⁾
Export (a világelexportból való részesedés) ⁽⁸⁾	%	31,2	12,4	5,8
Folyó fizetési mérleg egyenleg ⁽⁷⁾	GDP %	-0,3	-4,6	2,8

⁽²⁾ 2001-es adat

⁽⁷⁾ Fizetési mérlegadatok, az euró övezetben csak a kifelé irányuló kereskedelem

⁽⁸⁾ IMF World Economics Outlook alapján a világereskedelemből való részesedés tartalmazza az euró övezet

Forrás: ECB éves jelentés 2003.

Európa nyitottabb gazdasági térség, mint az USA. Az eurózóna országai számára a külkereskedelem nem csak lehetőség, de kényszer is, hiszen az energiaszükséglet megszerzésének színtere mindenképpen a nemzetközi piac. A (többé-kevésbé) a liberalizált szabályok szerint bonyolódó külkereskedelem azonban minden kompetitív ágazatba tartozó termelést kihívás elé állít, tehát a versenyképesség megőrzése mindenképpen rendkívül fontos. Nagy előny kétségtelenül, ha valaki saját valutával fizethet importjáért, hiszen így a valutakockázatot partnereire hárítja. *A nemzetközi kereskedelem valutája még mindig döntően a dollár.* Az Államok folyamatos fizetési mérleg deficitje biztosította a növekvő nemzetközi kereskedelem számára az elmúlt hatvan évben a bővülő likviditást, s az USA számára pedig egy kellemes külső finanszírozást.

A kereskedelmi mérlege bizony passzív, még ha a szolgáltatásokkal együtt nézzük is. De hát annak jó, akinél az importtöbblet – reálgazdasági értelemben – finanszírozása nem komoly akadály. Hiszen az országon belüli kereslettel árubőség áll szemben, s ez az infláció szempontjából kedvező. A folyó fizetési mérleg pedig még a kereskedelmi mérleg hiányánál (4%) is nagyobb deficitet mutat, a GDP-hez képest 4,6 százalékot tesz ki.

Európa nem engedheti meg a hiány luxusát, az euróövezet csak szerény deficitet „termel”. Az euró nemzetközi kereskedelmi valutaszerepe csak lassan erősödik. Japán meg

egyenesen a folyamatos fizetési mérlegtöbblettel küzd. Az exporttöbblettel folyamatosan erősített valutája, rendkívül alacsony árszintje már-már deflációs problémával fenyeget.

Lassan változik tartalékvaluta-státusa is, tele van a világ a dollárral, amit nem nagyon van mód veszteség nélkül tömegesen másra, mondjuk euróra konvertálni.

A dollárral elárasztott világgazdaság a róka fogta csuka esetét éli meg.

4. Európai lehetőségek

Gondolkodjunk el tehát a felrajzolt képen! Másolhatjuk-e az USA „megoldásait”, hogy utolérjük a versengésben? Megengedhetünk-e magunknak itt, az Édentől keletre ugyanolyan technikákat, mint a nagy rivális? Különösen akkor, ha azt mondjuk: a szociális kohéziót nem gyengíteni, hanem erősíteni szeretnénk?

A válasz egészen röviden ennyi: *nem*. Nem csak azért, mert a társadalom pszichológiai adottságain nem könnyű változtatni. Nem csak azért, mert a természeti erőforrásokkal nem azonos mértékben vagyunk ellátva. Egyszerűen azért, mert a nemzetközi pénzügyi rendszer Bretton-Woodsban a dollár standardra helyzetetett, ami, – mint mondtuk – kellemes finanszírozási lehetőséggel erősítette folyamatosan az USA pozícióit. /7./8./9 Amikor pedig már a két első olajárrobbanás után kezdett világossá válni, hogy az energiapazarló gazdaság versenyképessége csökken, hogy cserearányain folyamatosan veszít, hogy a dollártól lassú menekülés veszi kezdetét, az IMF megváltoztatta a játékszabályokat. Ez segítettek némileg a helyzeten: bejött a lebegő árfolyamok rendszere, amelyben megint csak nehezen lehetett megszabadulni a dollártúlsúlytól. Aki menekülni akar(na) dollárjától, esetleg alapos vagyonszeresztést realizál(na). Minden esetre az ide-oda mozgatott nagy volumenű dollár-alapok könnyűszerrel megingathatják egy-egy ország gazdaságát, például a felértékelődés kieroszakolásával. Az olyan országok exportszektora, amelyek jelentős arányú dollárra tesznek szert külkereskedelmükben, a valuta drasztikus felértékelődése miatt teljesíthetetlen kihívás elé kerülnek. Különösen, ha ezt még a spekulációs átváltások is erősítik. Ez nyilván megengedhetetlen, s a piszkos lebegés gyakorlatának megfelelően valutapiaci beavatkozást vált ki. A hazai plusz pénzteremtése azonban inflációs veszéllyel fenyeget, ami azt mutatja, hogy a valutapolitika szuverenitása erőteljesen sérül ezekben az országokban. Erre a helyzetre volt válasz az európai valutáris integráció, hiszen ezért adták fel a németek is a sikeres márkát az euró kedvéért.

Amiről eddig kevesebb szó esett, az, hogy az USA a valutarendszer játékszabályainak megváltoztatásán túlmenően mivel erősítette meg pozícióját.

Nem mással, mint a *reagan-i gazdaságpolitikával*. Nem a supply-siderek kifulladás elkövetésére gondolok, csak arra az egyszerű tényre, hogy a költségvetési eszközökből finanszírozott *hadi fejlesztés hatalmas előnyökkel járt*. Oly mértékben megemelte az amerikai hadi és polgári technikai színvonalat, ami lehetővé tette, hogy az USA a *kulcstechnikában* vezető szerepét, *versenyképességét megőrizhesse*. Tartja is a nemzetközi kereskedelemről a részarányát, több mint harminc esztendeje. Ennek az ára az volt, hogy a reagan-i időszak alatt az amerikai államadósság megháromszorozódott. 2003 körül már mintegy 4000 milliárd dollár az amerikai adósság, *az USA a világ legnagyobb adósa*.

S ez mégis finanszírozható! Az a rengeteg dollár, ami a világban „kószál”, biztosabb és likvidebb befektetést aligha talál, mint az amerikai állampapírok vásárlását.

Ezt a gazdaságpolitikát még jó darabig – bár nem a végtelenségig – lehet folytatni. Ez az út számunkra, európaiak számára azonban nem járható, ezért is olyan fontos kérdés a költségvetések helyzete a stabilitási paktumban.

Van természetesen még egy útja a versenyképesség növelésének: *a költségek leszorítása a közterhek mérséklésével*. Csakhogy ez nyilván a nagy rendszerek olyan átalakítását – leépítését – igényli, amely a szociális kohézió megrázkódtatásaival fog – mert valószínűleg fog – járni. Nehéz lesz tehát a lisszaboni elveknek eleget tenni. S hogy nekünk, magyaroknak milyen nehéz lesz ezt a mozgó vadat követni, el sem mondhatom.

Felhasznált irodalom

- Blanke, J. – Lopez – Carlos, A. 2004: *The Lisbon Review. An assessment of policies and reforms in Europe*. World Economic Forum, Geneva
- Alford, H. – Naughton, M. 2004: *Management, ha számít a bit*. Kairosz, Budapest
- Yergin, D. – Stanislaw, J. 2003: *The Commanding Heights*. Touchstone Books, New York – London
- ECB 2004: *The monetary policy of the ECB* (2004). ECB, Frankfurt
- EKB Éves jelentés (2004). 22. o.
- Machlup, F. 1964 (szerk.): *International Monetary Arrangements: the Problem of Choice* Princeton, University Press, USA, New Jersey
- Triffin, R. 1986 W. M. S.: World Monetary System... or scandal? In: *The Future of the International Monetary System*. Round Table Conference, Szirák, Hungary. Institute for World Economics of Hungarian Academy of Sciences
- Botos K. – Kőrösi I. 2004: *Nemzetközi gazdasági ismeretek*. PPKE Jog- és Államtudományi Kar, Szent István Társulat, Budapest
- Baka I. – Gazdag L. 2002: *A hárompólusú világ erővonalai*. Krónika Kiadó, Pécs